

ЖУРБА
Михайло Анатолійович,
д-р іст. наук, проф.,
завідувач кафедри
історії та археології слов'ян
Національного педагогічного
університету ім. М. П. Драгоманова
(м. Київ)

**ГРОМАДСЬКІ ОБ'ЄДНАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО СЕЛА
В УМОВАХ ПРИМУСОВОЇ КОМУНІЗАЦІЇ
СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ (20–30-ті рр. ХХ ст.)**

У статті аналізуються історичні обставини, місце і роль громадських об'єднань у здійсненні компартійним режимом колективізації у середовищі національних меншин України. Характеризується реальний стан усунуєнених господарств, форми, методи та наслідки примусової більшовицької комунізації в умовах національного села.

В статье анализируются исторические обстоятельства, место и роль общественных объединений в свершении компартийным режимом коллективизации в среде национальных меньшин Украины. Характеризуется реальное состояние обобществленных хозяйств, формы, методы и последствия принудительной большевицкой коммунизации в условиях национального села.

In the article analyzed the history circumstances, place and role of public unions, in carried out by the communist mode collectivization's in the environment of national minorities of Ukraine. The real state of the socialized economies, form, methods and consequences of the forced communization, in the conditions of national village is characterized.

Згідно з офіційною версією традиційна сільськогосподарська кооперація в інтересах селянства була трансформована в соціалістичне колгоспне виробництво. Насправді, сама ідея створення колективних господарств, або так званої виробничої кооперації, була вкрай непопулярною серед селянства нацменшин. Відома цинічна теза Сталіна про те, що саме розвиток сільськогосподарської кооперації матеріально і психологічно підготував селян

до вступу в колгоспи, головним чином розходилася з реальним співвідношенням виробничих і невиробничих кооперативних форм напередодні суцільної колективізації. У 1928 році в Україні було пересічно усупільнено лише близько 4% загальної площі селянського землекористування. І це незважаючи на наполегливі спроби розвитку виробничих форм кооперативного руху за рахунок інших його галузей. Ще в грудні 1921 року Наркомзем розробив інструкцію залучення колоб'єднань до кооперативної системи. Згідно з постановою ВУЦВКу від 22 листопада 1922 року, колгоспи нацменшин нарівні з сільгосптовариствами входили до складу кооперативних спілок [1]. На «Сільський господар» покладалася відповідальність за господарське та кредитно-комерційне забезпечення колгоспів. Згідно з обіжником правління «Сільського господаря» до всіх місцевих філій кооперації вони мали активно сприяти розгортанню колгоспного будівництва. На початок 1923 року 81% кооперативних спілок республіки, включаючи національні утворення, мали у своєму складі колгоспи [2]. Діяльністю комун, артілей і союзів, які входили в кооперативну систему, керував відділ колгоспів «Сільського господаря».

Одним із заходів, які мали сприяти більш ефективному залученню селянства до колгоспного будівництва, мало стати землевпорядкування. Його проведення справді диктувалося загальною потребою поліпшення вкрай недосконалого стану землекористування, яке в національних районах характеризувалося малоземеллям та переплетінням різнопланових за характером землеустрою господарських систем. Проте компартійне керівництво республіки з самого початку розглядало землеустрій передусім як проміжний етап на шляху до суцільної колективізації. Січневий 1925 року пленум ЦК КП(б)У вказав на необхідність термінового проведення внутріселишного землевлаштування як засобу планомірної колективізації³. Безпосередньо завдання підготовки умов колективізації в ході землевлаштування покладалося на землевпорядну секцію профспілки сільгосплісробітників України. Її друкований орган, журнал «Український землевпорядник», писав у 1928 році: «Саме селянство, завдяки темряві та

дрібновласницькому побуту, ще не всюди зрозуміло користь колективізації, а тому постає питання про організаційну і пропагандистську роботу з колективізації під час землевпорядкування. Агрономи і землевпорядники мають зацікавити населення, довести йому користь колективізації, на конкретних прикладах обґрунтувати економічну доцільність організації такого колективу» [4].

Зробити це було нелегко. Селянство нацменшин, особливо біднота, було зацікавлене в додатковій нарізці наділів із державних фондів, але негативно ставилося до нав'язуваного йому в ході землеустрою усупільнення землі. Особливо яскраво це виявлялося в польських селах із традиційною хутірською системою землекористування. Нарком землеробства УСРР О. Шліхтер у доповіді про стан землевпорядних робіт в прикордонній смузі повідомляв: «В Ємільчинському районі Коростенської округи вся площа під хуторами і відрубамі. Селянство іншої форми землекористування не бажає, наполягаючи на нарізці хуторів та відрубів. В той час, коли в районі є лише одна земельна громада Рудня-Мятловська, де природні умови справді не дають організувати правильну (читай колективну – Авт.) сівозміну. У районі всього три колективи, які запровадили в себе громадську сівозміну. Це яскравий приклад «хвостизму» та зневіри у громадській сівозміні та колективізації» [5].

Водночас перерозподіл землі на користь незаможників у межах окремих земельних громад посилював соціальне протистояння в середовищі селянства нацменшин. Проскурівське бюро національних меншин повідомляло, що класове розшарування польського населення інтенсивніше проходило в тих селах, де відбувся землеустрій [6]. У 1928 році за "бажанням бідноти" Мархлевського району, ЦКНМ порушила перед Наркомземом питання про утворення громадської сівозміни з організацією колгоспів. У 1928 році землевпорядкування охопило 51 сільраду на площі в 10 тис. га землі [7].

Поліпшуючи забезпечення селянства землею, землеустрій не знищив остаточно, а в ряді випадків і поглибив міжетнічні суперечності. Так, у с. Миколаївці Ландауського району німецькі колоністи, маючи норму наділу

2,25 дес. на їдця, одержали з колфонду додатково 10 915 дес. У той же час в українських селах на протилежному березі р. Бугу (Матвіївні, Гурівці, Касперівці) селяни не мали навіть цієї норми наділу, що викликало їхнє обурення аграрною політикою радянської влади по відношенню до німців⁸. Така ж неприязнь спостерігалася з боку місцевого населення до євреїв-колоністів, землевлаштованих зусиллями ТЗЕТу на Полтавщині та в південних районах України. У цілому на початок 1929 року були землевлаштовані 49 012 господарств національних меншин на площі, що становила по відношенню до загального фонду землевлаштування усього 6%. Найбільше було землевлаштовано господарств серед німецької меншини – 30,2%. Серед інших національностей цей відсоток був нижчим. У євреїв він становив – 14,5%, болгар – 10,5%, поляків – 8,5%⁹.

Із уведенням НЕПу державно-комуністична верхівка, послабивши "колективізаційний" тиск на селянство, не відмовилася від ідеї заміни одноосібного господарства колективним. Хоча зовні створення колгоспів упродовж 20-х років відбувалося на добровільних засадах, держава цілою системою господарських привілеїв для колгоспів, в яких зберігався незаможницько-наймитський провід, і заохочувальних заходів щодо вступу до них середняків продовжувала реалізацію «кооперативного плану». Була прийнята ціла низка урядових постанов, що поширювались і на селянство нацменшин. Це насамперед декрети ВУЦВК від 9 серпня 1922 року «Про правові переваги, що надаються незаможному селянству, яке організується в сільськогосподарські колективи» та від 5 грудня 1923 року «Про пільги та обов'язки незаможних селян». Вони передбачали звільнення незаможницьких колоб'єднань від орендної плати за землю, реманент, господарські будівлі, позачергову нарізку землі і землевлаштування. Для підтримки колективізації створювався спеціальний фонд комнезамів [10]. Положенням про єдиний сільськогосподарський податок (ЄСГП) від 30 квітня 1924 року незаможницькі колгоспи частково або повністю звільнялися від податків, а в цілому порівняно з індивідуальними господарствами розмір оподаткування комун і артілей

знижувався на 25%, а ТСОЗів - на 10% [11]. Постановою ЦВК та РІЖ СРСР від 23 січня 1925 року незаможному селянству були надані додаткові пільги в разі придбання сільськогосподарських машин та племінної худоби [12].

Намагаючись довести переваги громадського господарювання, держава не лише створювала «тепличні» умови для незаможницьких колгоспів, але йшла на суттєві витрати, фактично утримуючи за рахунок кредитів і власних дотацій показові господарства. Одним із таких показових колективів була інтернаціональна незаможницька комуна «Основа» німецького Молочанського району Одеської округи. Вона мала 150 дес. ріллі, з яких 87 дес. засівалося сортовими культурами. У господарстві використовувалася прогресивна агротехніка, універсальні добрива, розвивалося бджільництво. На підставі угоди, укладеної з господарствами бідноти навколишніх сіл, комуна надавала їм допомогу робочою худобою та реманентом. Комунари мали спільну їдальню, школу, дитячі ясла, агітуючи всім укладом свого життя за колективне господарювання і колективний побут [13].

Таких показових господарств, створених з ініціативи класових селянських спілок і утримуваних коштом держави в пропагандистських цілях, особливо серед «вищих» форм колоб'єднань, нараховувалися одиниці. Проте вони мали відігравати роль показових господарств, розсадників високої виробничої культури. Насправді більшість із них трималася виключно завдяки державній підтримці і, втрачаючи її, швидко деградували. Типовим є приклад сільгоспартілі села Анівка Коларівського району. У липні 1929 року про неї як зразкове господарство писала газета болгарських комуністів в Україні «Сьветско село» [14]. А вже на початку 1931 року районна комісія з колективізації змушена була констатувати, що означене колоб'єднання знаходиться в стані організаційно-господарського розладу. Йому не вистачало робочих рук, реманенту, посівного матеріалу, серед комунарів панували «соцзабезівські настрої». Районним керівництвом було прийнято рішення об'єднати комуно з одним із новостворених колективних господарств, провівши попередньо «чистку від утриманців та ворожих елементів» [15]. У лютому 1931

року у зв'язку з невиконанням директив Карл-Лібкнехтовського райпарткому про чистку від соціально-ворожих елементів і «злісне невиконання планів хлібозаготівель та мобілізації коштів» на Миколаївщині був розформований СОЗ «Незаможник» із наступною передачею колгоспного майна іншому господарству. Правління колгоспу пішло під суд [16].

У цілому кількісні показники розвитку колективного руху серед нацменшин, представленого в основному незаможницькими верствами національного села*, напередодні суцільної колективізації були невисокими. В 1928 році утворилося всього 24 єврейських, 10 німецьких, 7 російських, 8 грецьких і 3 молдавських колгоспи [17]. Успішнішого індивідуальних господарств по національних районах на 1 жовтня 1929 року дорівнювало загальному відсоткові колективізованих господарств членів КНС і становило пересічно 22% [18]. Не відбулося і радикальних якісних змін у практиці діяльності наявних колективів. Здебільшого вони упродовж свого існування залишалися споживчими об'єднаннями із замкненим натуральним типом господарювання і незначними лишками. Певна частина їх носила тимчасовий, фіктивний характер і була створена з метою одержання різного роду пільг. Загалом створювалася парадоксальна ситуація, коли переважна частина незаможного селянства з числа нацменшин, схвалюючи заходи держави, спрямовані на його підтримку, була проти колгоспів, вважаючи їх економічно недоцільними. Більш послідовними прихильниками колективного господарювання були наймитські, люмпенізовані прошарки, які в середовищі селянства нацменшин складалі вкрай незначний відсоток і тому не могли виступати опорою в справі колективізації. Попри постанови VI з'їзду профспілки сільгосплісробітників СРСР (листопад-грудень 1928 року) про те, що «наймити і наймички повинні стати головними ініціаторами і пропагандистами масового кооперування і колективізації села», їхня питома

* Так, у звіті німецького Ерштманського КНС Снігірівського району Миколаївської округи повідомлялося, що на 1 лютого 1929 року усі 107 членів КНС вступили до колгоспу. (Миколаївський облдержархів. – Ф. Р. 1508. – Оп. 1. – Спр. 83. – Арк. 22.)

вага у складі різних видів кооперації, включаючи і виробничу, становила на початку 1928 року лише 1,4% [19].

Керівництво правлячої партії було незадоволене темпами колективізації господарств селянства національних меншин, місцем у ній громадських об'єднань. Про це неодноразово наголошувалося на засіданнях політбюро, секретаріату та оргбюро ЦК КП(б)У. Так, на засіданні оргбюро ЦК КП(б)У 6 березня 1929 року було розглянуто питання «Про економічну, культурну, радянську та партійну роботу в німецьких селах України».

Однією з головних причин повільних темпів колективізації називалася слабка робота радянської громадськості в галузі колективізації. Німецькій секції та округовим комітетам КП(б)У доручалося терміново перевірити апарат кооперації, сільрад та інших сільських організацій на предмет засміченості їх ворожими елементами. Для поліпшення кадрового складу на місця надсилалися робітники-німці з промислових районів [20].

Особливо незадовільним був стан колективізації у польських селах. У 1927 році на території 147 польських сільрад існувало 13 невеликих колективів. На серпень 1929 року в польському Мархлевському районі був створений лише один колгосп, який об'єднував 13 незаможницьких господарств. Через газету "Серп" ЦК КП(б)У звернувся до польбюро, закликавши їх посилити колективізацію, діючи через громадські об'єднання, зокрема комнезами [21].

У листопаді 1929 року відбувся пленум ЦК КП(б)У, який проголосив перехід до суцільної колективізації. Відповідно до постанови ЦК ВКП(б) від 5 січня 1930 року Україна належала до регіонів, де колективізацію планувалося завершити восени 1931 – навесні 1932 року. Але партійно-радянське керівництво республіки висунуло зустрічний план завершення колективізації до осені 1930 року. В умовах адміністративно-господарського тиску селянство нацменшин змушене було йти на створення колгоспів, кількість яких зростала неймовірно швидкими темпами. У травні 1931 року лише в національних районах їх нараховувалося понад півтори тисячі: 210 – у болгарських, 147 – у грецьких, 236 – в єврейських, 695 – у російських, 390 – у німецьких, 49-у

польському [22]. Пересічно в місцях компактного проживання нацменшин було усупільнено 77,9% посівної площі [23]. У наступні місяці офіційно засвідчений рівень колективізації стрімко йшов угору. На 1 січня 1932 року в болгарському Благоївському районі було колективізовано 88,7% господарств, у німецькому Спартаківському – 97,2%, в єврейському Калініндорфському – 98,7% [24]. Насамперед колективізація тотально охопила господарства членів сільських громадських об'єднань. Так, в Люксембургському районі, де колективізація була проведена на 98,01%, з 572 господарств членів КНС у колгоспах рахувалося 562 [25]. За даними на 1 січня 1932 року середній показник участі комнезамів та сільських товариств взаємодопомоги в колгоспах у таких багатонаціональних за складом селянського населення областях, як Дніпропетровська, Донецька та Одеська, становив понад 90% [26]. На зняття примусової колективізації було перетворене товариство із земельного облаштування євреїв. Правління УкрТЗЕТу на II з'їзді республіканської організації в грудні 1928 року зобов'язалося до 1931 року повністю колективізувати переселенські єврейські господарства. У ході усупільнення переселенських фондів передбачалося вести активну боротьбу "із правим «ухильництвом і куркульством» та ліквідувати вплив зарубіжних організацій на життя переселенців [27]. До 1 жовтня 1929 року було колективізовано 50,6% єврейських господарств, а до 15 липня 1930 року – 88% господарств. Під час колективізації до посівних площ залучалися й особисті землі колоністів. Це дозволяло упродовж 1929–1930 років збільшити загальний фонд колективізованих посівних земель на 88% [28]. Вінницька округова організація ТЗЕТу поставила за мету шляхом колективізації вирішити остаточно проблему містечкової єврейської бідноти. Усупільненню підлягали не лише земельні фонди приміської смуги, але й ремісничий реманент, сільськогосподарська сировина тощо [29].

Окрім прямої участі в заходах із колективізації землеробського єврейського населення, на ТЗЕТ покладалося завдання підготовки кадрів для єврейських колгоспів. Було розроблено програму підготовки голів колгоспів,

спеціальних колгоспних рахівників. У Нікополі за сприяння ТЗЕТу було організовано двотижневі курси підготовки єврейських поселенців до хліборобства та колективізації. В 1929 році на курсах навчалось 72 особи, які були в основному зі складу правлінь єврейських колгоспів. На курсах викладалися основи більшовицької аграрної теорії, засади організації праці в колективних господарствах, штудіювалися шляхи переходу до вищих форм колоб'єднань. У Ларенську й Озетівці поблизу Нікополя були відкриті за рахунок місцевих озетівських організацій короткотермінові курси з підготовки колгоспних рахівників³⁰. Пізніше виявилася непоказна роль ТЗЕТу в маскуванні наслідків сталінської колективізації. У грудні 1933 року ініціативна група ТЗЕТу Сталіндорфського району звернулася до колгоспників національних районів республіки із закликом провести в Сталіндорфі з'їзд «колгоспної заможності» з метою визначення шляхів подальшого втілення в життя цинічного гасла Сталіна «про більшовицькі колгоспи і заможних колгоспників». На тлі потворного геноциду, який забрав життя мільйонів сільських мешканців різних національностей, відвертим блюзнірством виглядали слова звернення про те, що в 1933 році «було закладено міцний фундамент заможного і культурного життя», а селяни стали «заможними трудівниками колгоспних ланів» [31].

Стан та перспективи колективізації в місцях проживання нацменшин досить оптимістично були оцінені другою Всеукраїнською нарадою з роботи серед національних меншостей у листопаді 1930 року. Нарада відзначала задовільну організацію праці, високу трудову дисципліну, розвинені громадські інстинкти колгоспників із числа нацменшин як необхідні наявні умови для швидкого зростання колгоспів у національних районах. Як приклад наводився Молочанський німецький район, де наприкінці 1929 року було колективізовано 20% господарств, а через рік – 90% [32].

У дійсності рівень колективізації цілком залежав від методів її проведення. У згаданому вище Молочанському районі ударні бригади з колективізації в колоніях Гросвайде та Франталь склали акти на селян-

колоністів, які відмовлялися вступати до колгоспів за зразком: «Я, громадянин такий-то, голосую проти колективізації і проти Радянської влади» [33]. Подібна картина спостерігалася і в місцях проживання селянства інших національностей. У Ляховецькому та Плужанському районах Проскурівської округи колективізація охопила суцільною смугою українські, польські, єврейські поселення. Тут, за свідченням інформаційного зведення ЦК КП(б)У, панувало «адміністрування, затиск, залякування, приневолення селян до вступу в колгоспи... У низці сіл реманент усупільнювався грубопримусовими методами. Утворювалися ударні бригади, які ходили від двору до двору і силоміць забирали реманент, коней, заарештовуючи селян, що не бажали усупільнювати» [34]. Ці методи в однаковій мірі застосовувалися до бідняцьких і до середняцьких господарств, викликаючи обурення селянства. У Мангушському районі Маріупольської округи під час суцільної колективізації грецького населення майже в кожному селі в примусовому порядку створювалися комуні з залученням практично всієї сільської громадськості, які тут же розпадалися, що позначилося на перебігу колективізації. Так, у січні 1929 року колективізовані господарства становили 7%, у березні 1930 року – уже 85%, а при розпаді комун у травні цього ж року – 22,3%. Між бідняцькими колоб'єднаннями, які продовжували своє існування (колгоспи «Каматерос», «Змичка» та ін.) та селянами-одноосібниками, за повідомленням Мангушського райпарткому, склалися «нездорові стосунки, при повній відсутності роботи громадських об'єднань, що були повністю паралізовані як добровільні самодіяльні організації» [35].

Окрім створення фіктивних колективів, селянство нацменшин намагалося врятувати свої господарства, вступаючи до найпростіших форм колоб'єднань типу товариства зі спільного обробітку землі (ТСОЗу). Маючи мінімальний рівень усупільнення основних фондів, вони найбільш влаштовували основну масу селянства, оскільки не позбавляли її засобів виробництва і не відривали від ринку. Так у Карл-Лібкнехтовському районі, незважаючи на уперту боротьбу з цією тенденцією в колективізації нацменшин, навіть в березні 1931

року з 91 колгоспів 40 знаходилися на статуті ТСОЗу [36]. Таким чином, всупереч переможним реляціям із «фронту» боротьби за усупільнення селянських господарств нацменшин масова колективізація відразу виявила прорахунки щодо господарської ефективності колгоспів.

На тлі уявних досягнень і реальних негараздів колективізації нацменшин особливо серйозну тривогу у владних структур продовжував викликати стан колгоспів у польських селах. За інформацією, яка надійшла з 8 округів, на початок 1930 року існувало 177 польських колгоспи, які об'єднували 7 042 господарства – 9,1% від загального числа колоб'єднань нацменшин [37]. Серед поляків колективізація мала яскраво виражене «незаможницьке обличчя», оскільки завдяки зусиллям комнезамів та профспілки сільгоспробітників до колгоспів вступали здебільшого наймити та пауперизовані селяни, які відокремлювалися від своїх родин. Їхній склад доповнювався значним прошарком робітників та радслужбовців.

У Мархлевському районі на початок 1931 року вдалося колективізувати 17,3% переважно бідняцьких господарств. Наявні колективи здебільшого були штучно утвореними на базі конфіскованого в розкуркулених господарств майна карликовими об'єднаннями. Вони характеризувалися низьким рівнем усупільнення засобів виробництва, перевантаженням земельного фонду, який колгоспи не могли якісно обробити, систематично вдаючись до найму робочої сили на стороні. Споживацькі настої породжували слабку трудову дисципліну, коли в поле виходило до третини колгоспників. Близько чверті складу новостворених колоб'єднань становили робітники і службовці, які мали стати «цементуючою силою» колективізації, а фактично не брали ніякої участі в господарському житті, користуючись державними кредитами для особистих потреб. Типовою рисою багатьох колгоспів був гіпертрофовано громіздкий управлінський апарат: у селах Таргань-Рудня та Широкий Хутір він досягав половини членської маси колгоспників [38]. Колективний сектор не тільки не став прикладом для польського селянства, а навпаки, своїм господарюванням відштовхував одноосібників від вступу до колгоспів. Вихід із кризового стану

місцева влада бачила в укрупненні колективних господарств, створенні постійних бригад із закріпленням за ними землі і реманенту, розвитку виробничого змагання та ударництва. Передбачалося проведення через редакцію газети «Trybuna radziecka» конкурсу «на кращий колгосп району». Проте головною причиною провалу колективізації районне керівництво вбачало в підривній роботі, підступах куркулів та підкуркульників, прихованих білогвардійців, які пролізли до колгоспів із метою розвалу їх ізсередини. Викриття ворогів колгоспного руху покладалося на наймитсько-незаможницькі групи, профспілки і головним чином комнезами. СТВ були поставлені під прямий контроль райвиконкому і мали забезпечити вилучення насінневого зерна та картоплі в одноосібників для потреб колгоспів. Проте, незважаючи на стимулювання соціальної активності незаможницьких верств, вони залишалися досить ненадійною опорою в колективізаційно-репресивних акціях. Мархлевська районна партконференція в липні 1931 року змушена була констатувати, що КНС, засмічені заможними елементами, «не виступають в більшості радянських кампаній як класово витримана, організована сила у боротьбі з куркулем» [39].

З метою активізації польських комнезамів ВЦКНС у 1932 році взяла їх під безпосередній нагляд, прикріпивши КНС Мархлевського району до Київської приміської секції комнезамов. Були створені спеціальні бригади у складі представників райкомнезаму, сільських активістів, колгоспників Мархлевщини для вивчення «передового досвіду» участі незаможників Київщини в колективізації [40].

Після визначення курсу на суцільну колективізацію її завданням прямо підпорядковується діяльність усіх громадських об'єднань, що функціонували на селі. На товариство «Друзі дітей» покладалися функції створення умов для максимального використання праці сільських трударів у колективних господарствах. Силами товариства створювалася мережа дитячих ясел і майданчиків. Прагматичну мету цієї діяльності відверто характеризував ще I Всеукраїнський з'їзд товариства «Друзі дітей» у 1927 році як «чинник, що

звільняє селян влітку від возні з дітьми і тим самим дає змогу працювати в полі» [41]. Рух за створення дитячих ясел і майданчиків поширювався як в українських селах, так і в поселеннях національних меншин. Одеська округова рада товариства «Друзі дітей» 14 січня 1928 року прийняла рішення про мобілізацію усєї сільської громадськості як в частині пошуку засобів, так і розлогої популяризації ясельної кампанії [42]. На травень 1928 року за участю товариства в Одеській окрузі було створено понад 30 ясел та ряд інших дитячих закладів відповідно до національної приналежності населення. 300 крб. округова рада товариства «Друзі дітей» виділила для організації ясел в с Буялик болгарського Благоївського району, 200 крб. – для обладнання дитячого майданчика у Фрідріх-Енгельсовському німецькому районі. Названі дитячі установи використовувалися райвиконкомом для обслуговування сільськогосподарських кампаній. Перекидаючи їх із села в село, часто без будь-якої згоди й участі самого селянства, місцева влада по суті перетворила ці заклади в елемент державної інфраструктури колективізації [43]. Участь товариства «Друзі дітей» у цій програмі продовжувалася і в наступні роки. У 1932 році силами товариства було створено 330 ясел і 279 дитмайданчиків при колгоспах [44]. Не уникнув участі в колективізації й Український Червоний Хрест. Пленум УЧХ, який відбувся в грудні 1929 року, постановив, що надалі Червоний Хрест мусить будувати свою базу в усупільненому секторі села таким чином, «обслуговуючи індивідуальні наймитські, незаможницькі та середняцькі маси, що не увійшли до колгоспів, розгорнути роботу перетворення побуту та втягнення до колективу цих мас». Сюди переводились усі фінансові засоби, виділені на будівництво побутових закладів Червоного Хреста на селі, а також 50% коштів, одержаних від усіх червонохресних кампаній [45]. Було оголошено боротьбу не лише за колективну працю, але й колективний побут, громадське харчування, виховання дітей. Компартійні гасла турботи про звільнення жінки-колгоспниці від тягара власного господарства прикривали цілком прагматичну мету – поставити на службу колективній праці не лише громадське, але й особисте життя селянина, зігнавши його у військово-

комуністичну казарму. Зручніше всього це можна було зробити посередництвом організацій Червоного Хреста, створеного для захисту здоров'я сільських трударів, але в умовах примусової комунізації їхніх господарств, перетвореного в допоміжне знаряддя визиску селянського ресурсу тоталітарною державою. Держава перекладала на їхні плечі не лише організаційні функції, але й матеріальні витрати, оскільки, сплачуючи членські внески в касу Червоного Хреста, селяни формували фонд, який витрачався на їхнє харчування. Згідно з обіжником ЦК УЧХ від 27 січня 1931 року, червонохресні осередки брали на себе частково організацію харчування колгоспників у полі під час посівної та збиральної сільськогосподарських кампаній [46]. Організації Червоного Хреста стають прямими учасниками процесу розгортання в національних районах мережі колективних господарств. У Сталіндорфському єврейському національному районі в 1931 році був створений перший в Україні показовий колгосп ім. «Червоного Хреста», в якому були запроєктовані всі форми червонохресної роботи, визначені для колгоспів [47]. Втягнення в орбіту тотальної колективізації всіх громадських об'єднань призвело до появи навесні 1932 року 14 безвірницьких колгоспів, серед яких були і національні (на кшталт грецької комуни «Апікойрес» на Маріупольщині) [48].

Формальне проголошення режиму сприяння розвитку селянської кооперації суперечило як генеральній меті соціалістичного усупільнення аграрної сфери, так і командно-адміністративним методам управління громадськими структурами з боку більшовицької держави.

Архівні джерела свідчать, що, незважаючи на наполегливі спроби розвивати виробничі форми кооперації за рахунок її інших галузей, вони були вкрай непопулярні серед громадськості національного села. Успіхи колективізації обумовлювалися політикою адміністративного тиску та державного терору, учасниками й заручниками якої виступали селянські громадські об'єднання, перетворені на допоміжне знаряддя визиску селянства тоталітарною владою. За цих умов апарат сільських представництв

добровільних товариств фактично був трансформований на додаток державно-адміністративної системи, а самі організації чисто функціонально втрачали властиві їм ідентифікаційні особливості.

Список використаної літератури

1. *Собрание* узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. – 1922. – № 50. – С. 746.
2. Морозов А. Г. Вказана праця. – С. 240.
3. *Комуністична* партія України в резолюціях. – К., 1987. – Т. 1. – С. 314–315.
4. *Український* землевпорядник. – 1928. – № 7. – С. 8.
5. *Там само.* – 1929. – № 9. – С. 15.
6. *Центральний* державний архів вищих органів влади і управління України (далі ЦДАВО України). – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 263. – Арк. 21.
7. *Єременко Т. І.* Польська національна меншина в Україні в 20–30-ті рр. ХХ століття / Т. І. Єременко. – С. 27.
8. *Центральний* державний архів громадських організацій України (далі ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2336. – Арк. 52.
9. *Там само.* – Спр. 2631. – Арк. 17.
10. *Денисовець П. М.* Колгоспне будівництво на Україні в 1921–1925 рр. / П. М. Денисовець. – Х., 19. – С 48,49; Мельничук О. А. - Вказана праця. - С 17.
11. *Денисовець П. М.* – Вказана праця. – С. 49.
12. *Хроника* социалистического строительства на Украине. – К., 1973. – С. 131.
13. *Радянський* степ. – 1928. – 14 черв.
14. *Сьветско* село. – 1929. – 2 юли.
15. ЦДАГО України. - Ф. 1, оп. 20, спр. 4951, арк. 60.
16. *Там само.* – Спр. 4937. – Арк. 33.
17. *Второе* Всеукраинское совещание по работе среди национальных меньшинств 27–30 ноября 1930 г. : стеногр. отчет, постановления, резолюции и материалы. – Х., 1931. – С. 53.
18. ЦДАВО України. – Ф. 257. – Оп. 1. – Спр. 1035. – Арк. 27, 27 зв.
19. *Постановления* VI съезда профессионального союза сельскохозяйственных и лесных рабочих 27 ноября – 8 декабря 1928 года. – М., 1929. – С. 71; *Известия* ЦК КП(б)У. – 1928. – № 1. – С. 2.
20. Кулінич І. М., Кривець С. В. Вказана праця. - С. 219.
21. *Второе* Всеукраинское совещание по работе среди национальных меньшинств // *Sierp.* – 1929. – 24 listopada. – С. 52.
22. ЦДАВО України. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 552. – Арк. 23.
23. *Там само.*
24. *Там само.* – Ф. 264. – Оп. 1. – Спр. 572. – Арк. 23.
25. *Там само.* – Ф. 257. – Оп. 1. – Спр. 1068. – Арк. 71; Спр. 1164. – Арк. 256.

26. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 5425. – Арк. 4.
27. ЦДАВО України. – Ф. 571. – Оп. 1. – Спр. 368. – Арк. 9.
28. Там само. – Арк. 10.
29. Там само. – Оп. 2. – Спр. 108. – Арк. 3.
30. Там само. – Ф. 505. – Оп. 1. – Спр. 835. – Арк. 79.
31. Там само. – Ф. 571. – Оп. 2. – Спр. 40. – Арк. 26.
32. Второе Всеукраинское совещание по работе среди национальных меньшинств. – С. 132.
33. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 3265. – Арк. 23.
34. Там само. – Арк. 13.
35. Там само. – Спр. 5012. – Арк. 2, 6.
36. Там само. – Спр. 4937. – Арк. 38.
37. ЦДАВО України. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 476. – Арк. 54.
38. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 5015. – Арк. 17.
39. Там само. – Арк. 8.
40. ЦДАВО України. – Ф. 257. – Оп. 1. – Спр. 1262. – Арк. 2, 2 зв;
Marchlewszizna radziecka. – 1932. – 19 pazdziernika.
41. ЦДАВО України. – Ф. 264, оп. 1, спр. 199, арк. 119 зв.
42. Там само. – Спр. 208. – Арк. 23.
43. Там само. – Арк. 50, 68, 69.
44. Там само. – Спр. 455. – Арк. 30.
45. Червоний Хрест. – 1929. – № 23-24. – С. 2.
46. ДАРФ. – Ф. 9501. – Оп. 1. – Спр. 188. – Арк. 96 зв.
47. ДАРФ. – Ф. 9501. – Оп. 1. – Спр. 188. – Арк. 96 зв.
48. Червоний Хрест. – 1932. – № 1. – С. 8–9.